

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

књ. LXXIV, св. 1

ISSN 0350–185x
UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

књ. LXXIV, св. 1

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Рајна Драгићевић, др Најда Иванова,
др Александар Лома, др Алина Маслова, др Софија Милорадовић,
др Мирослав Николић, др Слободан Павловић, др Предраг Пипер,
др Слободан Ремейић, др Живојин Сјанојчић, др Срејко Танасић,
др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов, др Викјор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2018

Први број *Јужнословенског филолога* изашао је 1913. године, у Београду. Часопис су покренули Љубомир Стојановић и Александар Белић, чланови Српске краљевске академије. Први уредник *Јужнословенског филолога* био је Александар Белић. Од броја XVIII часопис издају Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

808

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ филолог / главни уредник Предраг Пипер. – Год. [1], књ. 1, св. 1/2 (1913) ; год. [2], књ. 2, св. 1/2 (1921) – књ. 11 (1931) ; књ. 12 (1933) – књ. 17 (1938/1939); књ. 18 св. 1/4 (1949/1950)–. – Београд : Српска академија наука и уметности : Институт за српски језик САНУ, 1913–1938 ; 1949/1950–. – 24 cm

Полугодишње

ISSN 0350/185x = Јужнословенски филолог

COBIS.SR-ID 615183

Рецензенти радова који се објављују у LXXIV/1 броју *Јужнословенског филолога*:
др Миљивој Алановић, др Даринка Гортан-Премк, др Рајна Драгићевић, др Александар Лома, др Предраг Пипер, др Људмила Поповић, др Слободан Реметић

Секретар уређивачког одбора: др Рајна Драгићевић

Израду и штампање финансирало је Министарство за просвету,
науку и технолошки развој Републике Србије.

Прихваћено на седници Одељења језика и књижевности САНУ 6. фебруара 2018.

Издаје:

Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36

Коректура:

Марија Селаковић

Припрема за штампу:

НМ либрис (www.nmlibris.rs)

Штампа:

Планета принт, Београд

САДРЖАЈ

Студије и расправе I

- Zuzanna V. Topolińska: Słowiańskie południe
w czasie i przestrzeni 7–12
- Motoki Y. Nomachi: Contact-Induced Grammatical
(Non)Changes? Observations of Morphosyntactic
Structures in the Kashubian Dialect in Canada 13–29
- Орсат Л. Лигорио: Дифтонгизација у
далматороманским реликтима латинског суфикса
-ělu, -a (Из балканског латинитета XII) 31–59
- Јасмина Д. Московљевић Поповић:
О зависносложеним реченицама са коментативном
кондиционалном клаузом 61–80
- Стана С. Ристић, Ненад Б. Ивановић и Ивана Лазић Коњик:
Метајезик лексикографске дефиниције у дескриптивном
речнику (на материјалу речника српског језика) 81–96
- Мариана З. Алексић: Типологија лексичко-семантичких
односа истокоренских именичких лексема
словенског порекла у српском и бугарском језику 97–120
- Драгана И. Радовановић: О предлошко-падежној
конструкцији у + *генийив* у Ваљевској Подгорини 121–136

Прикази и критика

- А. А. Турилов. *Исследования по славянскому и сербскому
средневековью*. Издание подготовили Снежана Елесиевич,
Джорже Трифунович. Уредник Жарко Чигоја. Београд:
Чигоја штампа, 2014, 739 стр. (= Библиотека Ортограф.
Књига 1) (Виктор Савић) 137–157
- Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, pod redakcją Jerzego
Bartmińskiego, t. 5: Honor, red. Petar Sotirov, Dejan Ajdačić,
Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin,
2017. – 433. стр. (Ивана Лазић Коњик) 158–163
- Активний словарь русского языка*, Том 1, А–Б, В. Ю. Апресян,
Ю. Д. Апресян, Е. Э. Бабаева, О. Ю. Богуславская,
И. В. Галактионова, М. Я. Гловинская, Б. Л. Иомдин,
Т. В. Крылова, И. Б. Левонтина, А. А. Лопухина,
А. В. Птенцова, А. В. Санников, Е. В. Урысон;
Отв. ред. Ю. Д. Апресян, Москва: Языки славянской

- культуры, 2014. – 408 стр.; Том 2, В–Г, В. Ю. Апресян, Ю. Д. Апресян, Е. Э. Бабаева, О. Ю. Богуславская, И. В. Галактионова, М. Я. Гловинская, Б. Л. Иомдин, Т. В. Крылова, И. Б. Левонтина, А. А. Лопухина, А. В. Птенцова, А. В. Санников, Е. В. Урысон; Отв. ред. Ю. Д. Апресян, Москва: Языки славянской культуры, 2014. – 736 стр. (Александра Марковић) 164–170
- Василка Радева: *Българска лексикология и лексикографија*, София: Издателство „Изток-Запад“, 2017, 430 стр. (Рајна Драгићевић) 171–176
- Irena Stramljič Breznik (ur.), *Manjšalnice v slovanskih jezikih: oblika in vloga / Деминутивы в славянских языках: форма и роль / Diminutives in Slavic Languages: Form and Role*, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, 2015, 645 str. (Владан Јовановић) 177–184

Хроника

- Etymologické symposion. Brno 2017. Etimologický výzkum češtiny: z perspektivy slovanské, indoevropské i obecnělingvistické. Brno, 12.-14. září 2017 (Л. В. Куркина) 185–194

Библиографија

- Ана Голубовић: Библиографија за 2016. годину расправа и дела из индоевропске филологије и опште лингвистике која су изашла у Србији, Црној Гори и Републици Српској 195–341

Регистри

- Регистар кључних речи LXXIV/1 књиге
Јужнословенског филолога 343–000
- Именски регистар LXXIV/1 књиге
Јужнословенског филолога..... 000–000
- Упутство за припрему рукописа за штампу 000–000

Оригинални научни рад

СТАНА С. РИСТИЋ*

Институт за српски језик САНУ

Београд

Ивана В. Лазић Коњик

Институт за српски језик САНУ

Београд

Ненад Б. Ивановић

Институт за српски језик САНУ

Београд

МЕТАЈЕЗИК ЛЕКСИКОГРАФСКЕ ДЕФИНИЦИЈЕ У ДЕСКРИПТИВНОМ РЕЧНИКУ

(на материјалу речника српског језика)**

У раду представљамо континуирану хијерархијску уређеност лексема које припадају тематском пољу 'кућа, грађевински објекат' засновану на анализи вертикалног уланчавања концепата присутних у њиховим лексикографским дефиницијама. На анализи одабраних делова њихових дефиниција, показујемо да вертикално уланчавање лексема из овог тематског поља прати низ од највиших нивоа појмовне категоризације, сложених и простих примитива, према нижим хиперонимским нивоима (МЕСТО > ПРОСТОР [ГДЕ], ПРОСТОР > ПРОСТРАНСТВО [НЕШТО ШТО СЕ (БЕЗГРАНИЧНО) ПРОСТИРЕ НА СВЕ СТРАНЕ]). У оквиру представљеног модела уланчавања, значења лексема се повезују системски, унутар њихове полисемантичке структуре (микроплан значења) и у равни општег

* stana.ristic@isj.sanu.ac.rs

** Рад је израђен у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка исцртавања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Овај рад, у форми излагања са научног скупа, саопштен је учесницима међународне научне конференције *Словенска лексикографија на почетку XXI века*, која је одржана у Прагу, 20–22. априла 2016. године, у организацији Чешке академије наука.

значења њихове тематске групе / класе (макроплан значења). Овај тип истраживања би могао да допринесе унакрсном претраживању лексема и другим напредним претрагама у електронском речнику савременог српског језика, што је значајно како лексикографима, тако и корисницима речника.

Кључне речи: дескриптивна лексикографија, метаанализа лексикографских дефиниција, лексикографски метајезик, семантички примитиви, моделовање семантичког описа.

Увод

1. У раду се на основу анализе појединих елемената дефиниције успоставља инвентар метајезичких јединица семантичког описа и представља њихова улога у системском опису лексике, као и у лингвистичкој анализи српског језика. Метаанализа лексикографских дефиниција на ширем плану има за циљ да утврди у којој мери метајезик лексикографских дефиниција у релевантним дескриптивним речницима доприноси конституисању јединственог лексикографског метајезика који би с једне стране омогућио системско представљање лексикосемантичких и граматичких односа лексичких / језичких јединица на синтагматској и парадигматској равни, а са друге стране који би омогућио издвајање семантичких примитива и одређивање њихове употребе и улоге у категоризацији и класификацији лексике различитих концептуалних и семантичких домена. Рад је заснован на материјалу референтних дескриптивних речника српског језика, *Речника српскохрватскога књижевног и народног језика САНУ* (РСАНУ) и *Речника српскохрватског књижевног језика Мајице српске* (РМС), као и на теоријским приступима који су представљени у колективној монографији *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (ур. Р. Драгићевић, 2015).

Метаанализа речничких дефиниција: грађа, приступ, резултати

2. Метаанализа дефиниција у наведеним речницима урађена је на материјалу именичких лексема из више разлога, од којих истичемо два најважнија.

2.1. Прво, именице су одабране за почетак метаанализе лексикографске дефиниције, не само зато што оне по броју надмашују све друге врсте речи у лексикону једног језика,¹ него и због тога што се

¹ Податак је добијен увидом у базу одредница великог описног Речника САНУ, која указује на то да је, од свих обрађених лексема у овом речнику (преко 230.000), највише именичких.

одликују семантичком лабилношћу и неограниченом спојивошћу,² па је дифузне и недовољно јасне границе између предметних имена веома тешко одредити уопште (РАХИЛИНА 2000: 28), а посебно у њиховом представљању у дескриптивној лексикографији. Друго, именицама се успоставља хијерархијска категоризација појмова у конституисању језичке слике света, па се наше знање о њиховом значењу често заснива на препознавању њиховог места у хијерархијској организацији лексичког система, тако да су се саме именице наметнуле као најпогоднији материјал за лингвистичку анализу при утврђивању принципа организације и односа међу јединицама система. До сада су издвојени таксономски (класификаторски) / хипонимски и партонимски (меронимски) односи, од којих се као најважнији вид систематизације лексичких јединица истиче хипонимија (исп. ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 294).³

2.2. Имајући у виду конститутивну улогу именица у језичкој категоризацији и организацији лексичког система, изабран је когнитивни приступ за преиспитивање / проверу и одређивање њиховог примарног значења у речницима, и то на основу метаанализе првог елемента дефиниције којим се идентификује појам. При томе се као важно наметнуло питање одабира надређеног појма, категорије (*genus proximum*) за његову идентификацију односно питање одабира адекватног хиперонима или хиперонимског израза за експликацију првог елемента дефиниције. Питање избора адекватног надређеног појма, хиперонима, иначе је добило велики значај у дескриптивној лексикографији јер изабрани хипероним сврстава именовани појам у одређену категорију која у многим случајевима одређује садржај и структуру дефиниције а самим тим и примарно значење лексеме која се дефинише (БАРТМИЊСКИ 2011: 109–110). Због великог броја пропуста у формулисању првог дела дефиниције и несистемских

² За разлику од именица, семантичка својства глагола одликују се стабилношћу и лакше их је утврдити, јер се сва она одражавају у синтаксичким конструкцијама – у ограниченом броју модела управљања, који указују на одређену ситуацију. Именице се семантички не везују ни са једном конкретном ситуацијом, па је прототипичном имену нужна категорија детерминације – указивање на одређеност / неодређеност, референтност / нереперентност да би се могло узети за одређену ситуацију (РАХИЛИНА 2000: 34).

³ Наведени односи, хијерархијски организовани, могу се вертикално представити као односи између надређеног (суперординираног) појма (хиперонима или холонима) и подређених (субординираних) појмова (таксонима / хипонима, меронима) који су хоризонтално уређени и представљају низове котаксонима / кохипонима и комеронима (ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 292–293).

решења, која су евидентна у лексикографској пракси, показало се да је за системско решење неопходно унапред утврдити принципе избора.

2.3. За правилан избор надређеног појма у првом делу дефиниције не постоји јединствено правило, па се, зависно од типа појмова и њихове когнитивне структуре, предлажу различите „дефиницијске схеме“ како би се постигао потребан квалитет у семантичком опису лексичких јединица и систематичност у језичкој категоризацији. Поред класификаторских имена, издвојена су функционална и партонимска (меронимска) имена (БАРТМИЊСКИ 2011: 114–115),⁴ а затим и релациона имена, типа родбинских односа, и глаголских именица (РАХИЛИНА 2000: 30–35).

3. Да би се истакнути проблеми што боље и системски сагледали, материјал за метаанализу лексикографске дефиниције у овом раду ограничен је на дефиниције из тематске групе ‘грађевински објекти’, типа *кућа*, *зграда*, *здање*, њихових врста и делова. Анализом је обухваћен само први део дефиниције наведеног типа именица, онај којим се идентификује именовани појам односно којим се експлицира архисема основног (примарног) значења.⁵

3.1. Најважнији аспекти у смислу адекватног избора хиперонима, надређене речи за идентификацију појма у првим елементима дефиниције примарних значења, и схематског представљања вертикалног и хоризонталног уланчавања лексема биће представљени на примеру прототипичне лексеме *кућа* из тематске групе ‘грађевински објекти’ и хијерархијске организације њој надређених лексема (хиперонима) и подређених лексема, и то: хипонима са значењем ‘врста куће’; затим меронима, и комеронима са значењем ‘делова куће’.⁶

⁴ Тако се за класификаторска имена препоручује схема: „врста ствари“ (*лисице* „врсте животиња ...“); за функционална: „ствари које је човек направио ради ...“ (*шољице* „ствари које је човек направио да би из њих пио топле напитке у малим гутљајима ...“); а за меронимска имена: „део нечега“ (*кошуља* „део одеће ...“). (Вјежбицка, према БАРТМИЊСКИ 2011: 114–115).

⁵ О продуктивности семе функције и изгледа и о развоју секундарних значења лексеме *кућа* и њених делова у поређењу српског, руског и енглеског језика в. ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 76–78.

⁶ Успостављањем ланца хипонимских односа и у овако ограниченом узорку именичких лексема добијен је списак надређених лексема у дефинисању једне тематске групе, чиме је показано како је могуће одговорити на питање постављено у литератури: докле би се дошло и шта би се сазнало издвајањем хиперонима из свих дефиниција једног речника, и да ли би се могао саставити „списак лексема које су надређене свим осталим у лексичком систему“ (ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 296). Скоро да је извесно да се такав списак може саставити, и то на брз и лакши начин на материјалу електронског речника, а универзалан списак надређених

Обрнута вертикална организација надређености сачињена је на основу уланчавања првих елемената дефиниције односно појмова / речи (*definiens-a*) којим се идентификује појмовно значење подређене лексеме (*definiendum-a*). Истакнутим деловима дефиниција приписивани су одговарајући примитиви или дијагностичка обележја релевантна за успостављање граница између лексема блиских значења (контекстуалних синонима), које због честе употребе у дефиницијама у позицији *definiens-a* представљају додатни проблем.

Статус прототипичне лексеме *кућа* у низу надређених лексема, представљених према примарним значењима у дескриптивним речницима РСАНУ и РМС изгледа овако:

кућа ж 1. а. грађевински објекат, зграда [МЕСТО]⁷ за пребивање, становање или какву друштвену потребу.

зграда ж 1. а. обично већа грађевина [МЕСТО] за становање, за јавне установе и сл., кућа.

здање с 1. а. зграда, кућа⁸ (обично велика), грађевина. /важна, монументална грађевина/.

грађевина ж 1. објекат [НА НЕКОМ МЕСТУ] који се гради или је већ изграђен (обично зграда).

објекат м 1. а. грађевина, здање; уопште систем, комплекс изграђених и каквој намени прилагођених грађевинских елемената који чини неку функционалну целину [грађевина видљива у НЕКОМ ПРОСТОРУ + функционална целина].

место 1. а. простор (у квантитативном смислу) односно мањи или већи део површине, обично ограничене, који се може употребити

семантичких / лексичких примитива за све језике већ је састављен и објављен у литератури (в. т. 6), па и списак примитива за руски језик (АПРЕСЈАН 2006: 52–53; исп. ГЛАДКОВА 2010, 35).

⁷ Речи у угластој загради истакнуте посебним фонтом су дописане и представљају примитиве, хиперониме високог или највишег нивоа који омогућавају умрежавање лексичких група на макроплану као и семантичких реализација сваке појединачне лексеме на микроплану семантичке и афиксалне деривације.

⁸ У избору лексичког експонента за први део дефиниције, употреба две речи, синонима, представља велики проблем у дефинисању значења. За избор „праве“ речи за идентификацију појма из низа (контекстуалних) синонима, као и за избор „правог“ хиперонима препоручује се тест са више могућности провере (БАРТМИЊСКИ 2011: 115–116), а за лексикографе је најпримеренија провера могућности замене лексеме која се дефинише потенцијалним надређеним лексемама у свим текстовима примера из грађе. Слична провера у случајевима синонимије или полисемије препоручује се и за избор адекватног универзалног примитива (ВЈЕЗБИЦКА 1996: 297–298).

за пребивање, смештај и сл. некога или нечега, расположиви простор [ограничен ПРОСТОР + употреба, намена].

област 1. а. простор, територија, земљиште које заузима веће пространство и чини целину у погледу рељефа, климе, хидрографије, флоре и других физичкогеографских и природних карактеристика, регион; б. уопште подручје, крај, територија⁹ [велики ПРОСТОР, ТЕРИТОРИЈА + целовитост у погледу нечега¹⁰].

простор¹¹ 1. а. неограничена протегнутост, растојање у свима димензијама и правцима; б. фил. заједно с временом један од општих, основних облика или оквира постојања материје или ствари реалнога света, у коме свака ствар има своје одређено место. [у значењу ‘пространство’ у научној слици света].

простор 2. а. део, комад Земљине површине различите величине; б. ограничен део површине на који може да се смести нешто или који може да се употреби за нешто: *изложбени њросѿор*, *магаѿински њросѿор*, *складишни њросѿор*; в. размак, удаљеност између чега (између две особе, два предмета и сл.); г. ничим неиспуњена шупљина, празнина [ограничен део Земљине површине, пространства + смештај, употреба – ограничено ПРОСТРАНСТВО].

пространство област куд се што простире [ОНО (НЕШТО) што се (безгранично) простире на све стране].

⁹ Примарно значење представљено је у седам семантичких реализација, од којих су за ово разматрање значајне само две наведене.

¹⁰ Лексема *обласѿ* уведена је у ланац хиперонима из два разлога: прво зато што је употребљена у првом делу дефиниције као *definiens* лексеме *њросѿрансѿво*. Други разлог је тај што се значење лексеме *обласѿ* реализује у секундарном значењу лексеме *кућа* „5. фиг. ... родни крај, родна земља, завичај, домовина“, и то као неексплицирани првостепени хипероним свих лексема наведених у синонимском низу фигуративног значења.

¹¹ Појам *њросѿор* у српском језику концептуализује се у ширем и ужем смислу, како је и представљено у Р.МС; у ширем смислу лексема **простор** 1.а. и 1.б. је истозначна, синонимична са лексемом *њросѿрансѿво* којом се може заменили у наведеним примерима. Обе различите реализације значења пространства у лексеми *њросѿор*, различите и по домену употребе, енциклопедијски су дефинисане. Међутим, ни редослед значења ове лексеме није правилно хијерархијски установљен, јер је примарно значење ове лексеме представљено као **простор** 2 у три различите семантичке реализације издвојене под словима. Примарност овог значења потврђују и остала три деривирани значења и бројни фразеолошки изрази, индуковани семом ограничености, која се не реализује у лексеми *њросѿрансѿво*: **простор** 3. просторија, дворана; **простор** 4. временско раздобље; **простор** 5. фиг. подручје, област какве делатности (в. РМС).

Без обзира на начин експликације првог дела дефиниције у речницима српског језика, на недоследности у успостављању континуираног ланца хиперонима и на употребу циркуларних дефиниција (*circulus in definiendo*), анализом примарних значења наведених лексема утврђено је да се оне јављају у хиперо-хипонимском односу, чија се континуирана хијерархијска уређеност може представити шематски на следећи начин:

КУЋА (= ЗГРАДА ‘велика кућа’ и ’кућа са више станова, просторија за становање’) > ГРАЂЕВИНА (ЗДАЊЕ ‘важна, монументална грађевина’) > ОБЈЕКАТ (НЕШТО У НЕКОМ ПРОСТОРУ (што пада у очи као грађевина, грађевински објекат) > МЕСТО > ПРОСТОР (примитив ГДЕ) > ПРОСТРАНСТВО (НЕШТО ШТО СЕ (безгранично) простира на све стране)

Представљена схема, заснована на универзалном семантичком метајезику, системски повезује значења, и то на микроплану унутар полисемне структуре лексема и на макроплану значења лексема исте тематске групе / класе. Она у вертикалном низу полази од највишег нивоа појмовне категоризације, сложених и простих примитива (МЕСТО > ПРОСТОР [ГДЕ], ПРОСТОР > ПРОСТРАНСТВО [НЕШТО ШТО СЕ (безгранично) простира на све стране]) и спушта се ка нижим хиперонимским нивоима.

Хиперо-хипонимски однос илуструје **избор и распоред хиперонима у дефинисању основних значења лексема које означавају** грађевинске објекте (грађевине) за становање и друге друштвене намене и даље умрежавање њихових значења у семантичком и концептуалном пољу ‘пространство’, преко лексема *место, област, простор*, лексема које у српском језику имају статус (сложених) примитива са надређеним универзалним примитивом ГДЕ, и са лексемом *пространство*, чије се опште, категоријално значење не може идентификовати ни једном другом лексемом него примитивом тј. конструкцијом са примитивом НЕШТО (нешто што се простира на све стране (безгранично)).

Решавање питања класификаторских односа представља посебно осетљив проблем будући да су њима обухваћени конкретни предмети као врсте надређеног појма, због чега је у избору хиперонима потребно бити посебно опрезан (исп. БАРТМИЊСКИ 2011: 115). У појединим примерима постоји могућност вишеструког избора надређеног појма, па се проблем избора најприкладнијег хиперонима мора решавати од случаја до случаја, водећи рачуна о утицају таквог избора на семантичко дефинисање полазног појма.

3.2. Прототипична лексема *кућа* поред показаног хипонимског односа са надређеним лексемама, јавља се и као базична и као надређена лексема за читав низ класификаторских именица које означавају врсте 'куће', грађевинских стамбених објеката, организованих у хоризонталном поретку, типа: *двор, кула, гарсоњера, дуйлекс, ѿе-ѿ(ер)осѿраѿница, вишесѿраѿница, вила, дворац, ѿалаѿа, чардаклија, земуница, колиба, сојеница, барака (чаѿрља, ѿушара), ѿриземница, ѿоземљуша, сламара (сламарица, сламњача), ѿлочара, шиндралија, ћерѿичара, чаѿмара, уѿера, уѿерица, сѿраћара, ѿрошарница* и др. Разлике у значењу наведених лексема засноване су на ванјезичким факторима и тичу се пре свега разлика у физичким карактеристикама самих стамбених објеката (исп. Ристић, Лазић-Коњик 2015: 19). Важно је напоменути да се у основном значењу ове лексеме дефинишу по основи више критеријума који их истовремено локализују у више семантичких равни, што треба имати у виду приликом одабира дијагностичких семантичких обележја и њихове хијерархијске уређености, као нпр. за лексему *ѿалаѿа*: 1) велика кућа (физички, материјални аспект); 2) раскошна кућа (физички и нематеријални аспект раскошне опремљености / удобности); 3) за становање владара, племића одн. имућних људи (друштвени, социјални статусни аспект) (Ристић, Лазић-Коњик, 2016: 377–394).

Овај класификаторски тип именица, обједињен појмовним експонентом 'кућа', у првом делу дефиниције уз именичке лексеме које тај појам означавају садржи детерминаторе у препозицији или постпозицији, којима се идентификују врсте таквих грађевинских објеката према различитим параметрима, што представља коректан начин у системском опису лабилне семантике лексема како би се могле везати за одређену ситуацију (исп. Рахилина 2000: 34).

дворац лепа и богата кућа, палата, замак, двор.

двор палата, дворац државног поглавара, неког високог достојанственика, племића.

кула¹ 2. а. заст. палата, дворац. б. покр. кућа, обично од камена и на спрат. в. зграда са више спратова, вишеспратница која обликом подсећа на кулу. г. покр. засебна зграда у сеоском дворишту у којој се само спава.

стан 1. а. једна или више соба с нуспросторијама за становање.

гарсонијера и **гарсоњера** ж мали (једнособни, ретко двособни) стан, обично без кухиње; момачки стан.

двоспратница (тро-, четверо-, много- и сл.) ж кућа, зграда на два (три, четири, много) спрат(ов)а.

вила² лепа, омања кућа, обично ван центра града; летњиковац.

палата 1. велика, раскошно изграђена и уређена зграда за становање владара, племића одн. имућних људи, дворац.

земуница 1. а. просторија ископана у земљи и примитивно подешена за становање, пребивање или за оставу.

колиба 1. а. једноставно, провизорно склониште, пребивалиште, кућица и сл., обично од слабијег материјала (трске, прућа, дасака и др.) покривена сламом, грањем и сл., чатрља.

барака 1. лака зграда од дасака за привремене потребе (сместање трупа, заробљеника, болесника и сл.).

сламара кућа покривена сламом, сламарица (1), сламњача.

уцера мала кућа од лошег материјала, чатрља, страћара.

страћара стара, запуштена и дотрајала кућа.

трошарница трошна, стара кућа.

кровињара 1. грађевина (кућа, стаја, колиба и сл.) покривена кровином (обично приземна и неугледна); уопште колиба, потлеушица, уцерица.

3.3. За представљање меронимских односа предлаже се друга-чија схема, тако да се за први део дефиниције именица које означавају део нечега предлаже формулација (*definiens*) „део нечега“ (Вјежбицка, према БАРТМИЊСКИ 2011:114–115), при чему се у прототипичном случају препоручује употреба генитива без предлога за означавање целине.¹² Када се употребљава оваква формулација а када не, показале се на примеру именица које означавају делове куће, и на нижим нивоима „делови делова“, такође у тематском пољу ‘кућа, грађевински објекат’, а нивои се могу схематски представити на следећи начин:

¹² У српском језику као и у руском, за меронимске односе типична је употреба генитива без предлога именице која означава целину (у срп. терминологији „партитивни генитив“) и то нарочито за однос денотатне фиксираниости (нпр. делови тела). Могућа је и употреба предлошко-падежних конструкција, па тако у српском, као и у руском језику, то је употреба локатива са предлозима *на* и *у* (конструкције које се реализују и у речничким дефиницијама описиваних лексема), а за меронимски однос допуњености, којим се исказује одвојивост дела од целине, карактеристична је употреба генитива с предлогом *од* (нр. из нашег материјала **квача** „ручица од браве“). О прецизирању меронимског односа употребом одговарајућег падежа в. РАХИЛИНА 2000: 37–44.

кућа < ‘део куће’ < ‘део дела куће’ < ‘део дела на делу куће’
< ‘део на делу дела од куће’

Меронимски семантички однос ‘део – целина’ у тематском пољу лексеме *кућа*, спецификован је допунским параметрима: спољашњи / унутрашњи, горњи / доњи, одвојиви / неодвојиви (саставни) и функционални део. За сваки од ових односа употребљава се и различита формулација, што ће се показати следећим примерима.

Типичан однос ‘део – целина’ дефинише се употребом генитива без предлога уз именицу *део*, што потврђује већина примера из речника, при чему се целина осим именицом *кућа* ређе исказује и именицом *зграда*, њеним синонимом, а именица *део* може бити детерминисана одговарајућим придевом:

3.3.1. Однос ‘део куће’:

спрат м 1. део куће између две таванице, два стропа, кат. (унутрашњи део)

полукат = **полуспрат** = **мезанин** део куће између приземља и првога ката, мезанин. (унутрашњи део)

партер м 1. део куће који се мало уздиже изнад земљишта, приземље. (унутрашњи део)

приземље део зграде при земљи, партер. (унутрашњи део)

кров м 1. а. покривач, горњи део (обично нагнут или састављен од нагнутих површина) куће, зграде, грађевине уопште, који служи као заштита од временских непогода и др. /горњи део куће/ (спољашњи део).¹³

зид м 1. а. вертикални део конструкције зграде на који се надовезује кров или такав део који преграђује унутрашњост зграде. (спољашњи / унутрашњи део)

фасада ж фр. прочеље, лице зграде. /предњи део куће, зграде, прочеље, лице/ (спољашњи део + компонента оријентисаности)

3.3.2. Следеће лексеме по начину избора лексеме за идентификацију појма у првом делу дефиниције не указују, или недоследно и несистематски указују на меронимске односе, па представљају примере лексикографских пропуста, који би се могли исправити на начин показан уз речничке дефиниције:

¹³ Избор надређеног појма, лексеме *покривач* у првом делу дефиниције је погрешан, што потврђује и чињеница да избор диференцијалних обележја у дефиницији није заснован на семном потенцијалу ове лексеме, него на додатној формулацији дефиниције са генитивом: *горњи део куће ...*, у којој су реализоване семе облика, конструкције и функције.

димњак м 1. а. одвод (обично усправно озидани стуб са шупљином у средини или метална цев) за дим и гасове који настају при сагоревању; такав уређај као знак домаћинства. /део на крову куће, грађевине у виду озиданог стуба ... који служи за одвод .../

тераса 1. архит. раван кров или отворена непокривена хоризонтална површина на грађевини; велики балкон. /део на кући, грађевини у виду равне непокривене хоризонталне површине или равног крова/

балкон 1. истурена и ограђена мања тераса на неком од спратова куће. /истурени и ограђени део на неком од спратова куће, мања тераса/

Предложени начин формулисања првог дела дефиниције (између косих црта) показује да се и именице овог типа могу системски дефинисати као некакав део куће, грађевине у локативу с предлогом *на*.

3.3.3. Умрежавање меронимских односа лексема са значењем ‘делови куће’ може се показати на примеру следећих именица које означавају унутрашњи простор, што се у првом делу дефиниције исказује лексемама *просторија* и *простор*:

поткровље с 1. простор испод крова куће, таван. /простор у кући испод крова/

таван 1. а. просторија између крова и водоравне преграде која одваја поткровни простор од доњих просторија; поткровље; под те просторије. /просторија у кући између крова и водоравне преграде .../

просторија ж 1. а. део унутрашњости зграде, грађевине, део стана, одвојен зидовима или преградама, намењен за становање људи, за рад разних установа, предузећа и сл. /унутрашњи део куће, зграде, стана одвојен зидовима .../

соба, одаја 1. а. једна од просторија за становање или за вршење неког посла у кући. /једна од просторија у кући за .../

огњиште с 1. а. оивичени, отворени простор у приземљу сеоске куће где се ложи ватра (за кување хране и др. и за загревање просторије). /простор у приземљу куће оивичен и отворен где се .../

кухиња ж 1. а. просторија (или посебна зграда) опскрбљена потребним уређајима, где се кува, припрема јело, храна. /просторија у кући опскрбљена .../

купатило с 1. а. просторија у стану која служи за купање и умивање, обично са кадом.

предсобље а. прва просторија, соба одмах до улаза у стан. /просторија на улазу куће, стана/

трпезарија ж а. просторија, соба у којој се једе, обедује, благоваоница. /просторија у кући, стану у којој .../

У речницима се овај однос исказује углавном несистематски, па је после речничких дефиниција предложен системски начин представљања овог односа (између косих црта), при чему се уз лексему *īprostoriја, īprostōr* целина исказује локативом с предлогом у.

3.4. Однос 'део дела куће':

прозор м 1. отвор у зиду зграде кроз који улази светлост и зрак и оквир са стаклом који тај отвор затвара. (спољашњи део)

врата 1. а. отвор за улаз и излаз у зиду куће, одаје, тврђаве, утврђене вароши, на огради дворишта, парка, платну шатора и др. који се затвара и отвара; крило, крила која затварају такав отвор. (спољашњи део)

У типичном случају, као што показују примери *īprozor* и *vrata*, 'део' се идентификује лексемом *oīvōr* која, као и 'део', захтева допуну 'целине' у виду лексема *kuћа, zgrada* у локативу с предлогом у.

3.5. Однос 'део на делу куће'

Нижи хијерархијски однос дела и целине такође се може представити на доследан начин истицањем меронимског односа у првом делу дефиниције, што ће се показати на мањем броју примера, при чему се део реализује као 'уграђени део' или као 'направа' уграђена на делу неког дела куће. После речничких дефиниција дају се предлози ситемског указивања на меронимске односе (између косих црта), при чему се целина исказује или генитивом са или без предлога или локативом с предлогом *на*:

окно 1. а. стакло на прозору. /застакљени део прозора/

брава 1. направа за закључавање ... врата, прозора и др. /направа на вратима, прозору и др. отворима која служи .../

квака 1. дршка, ручица (браве, засуна и др.) којом се отварају и затварају врата, прозори и сл. /дршка, ручица од браве, засуна и др. којом се .../

4. Да би се избегле показане недоследности у дефинисању и у избору адекватне лексеме за идентификацију појма и ради систем-

ског представљања категоризације у лексикографији, предлаган је и редукционистички принцип избора најопштијих појмова за идентификацију именованих реалија, типа *предмет*, *свјар*, *свјор(ење)* или примитива неспецификованог, неодређеног значења, типа *неко*, *нешто* (в. у БАРТМИЊСКИ 2011: 110–111). Понуђено решење није могло задовољити ни таксономски ни семантички опис именичких лексема. Овакав поступак с једне стране потпуно замагљује процес категоризације и класификације у таксономији а са друге стране не даје могућност за идентификацију и избор прототипичних семантичких својства на којима се заснива класификација појмова како у језичкој (наивној) тако и научној слици света.

5.1. Зато је за потребе овог истраживања предложен нови тип семантичког описа заснован на принципу избора најближег хиперонима за идентификацију појма у првом делу дефиниције, који представља полазну основу за установљење осталих методолошких принципа потребних за идентификацију и избор критеријских и дијагностичких обележја појма, односно за издвајање и хијерархијску организацију диференцијалних сема у дефинисању значења сваке појединачне лексеме. Овакав начин описа значења омогућава успостављање модела дефиниција у дескриптивној лексикографији, које имају вишеструки значај у системском повезивању лексичких јединица и њиховом умрежавању на микроплану (у полисемији и творбеним гнездима) и на макроплану (у лексичко-семантичким и тематским групама, у семантичким и концептуалним пољима). Самим полазним принципом у дефинисању – избором најближег хиперонима, којим се не прескачу нивои надређености у идентификацији појмова и у семантичком опису лексема, успоставља се системски ланац подређених и надређених појмова и лексема, који се обично завршава примитивом, хиперонимом највишег хијерахијског нивоа (исп. БАРТМИЊСКИ 2011: 113)¹⁴, што је посебно важно за успостављање инвентара јединица семантичког описа и формирање семантичког метајезика у дескриптивној лексикографији.

5.2. Тако је новим начином семантичког описа установљен модел дефинисања лексема из тематске групе ‘грађевински објекти за становање’ са лексемом *кућа* као прототипичном за ту групу, и успостављен ланац хиперо-хипонимских односа лексеме *кућа* и њој надређених лексема (*здање*, *грађевина*, *објекат*, *место*, *облас*, *просјор*, *просјрансјво*), ланац односа квалификаторских лексема

¹⁴ За избор правог, адекватног хиперонима Ј. Бартмињски предложио је тест са четири начина провере (нав. дело:115–116).

у групи, лексеме *кућа* и њених хипонима (врста куће), као и ланац меронимских односа лекеме *кућа* и лексема које означавају њене делове у више подређених нивоа.

6. Уместо закључка – циљеви даљег истраживања

У разматрању ограниченог материјала пошло се од општије (шире) претпоставке да се избором адекватног „прецизног“ начина експликације архисеме, избора надређене лексеме, не само код наведене тематске групе именица него код именица уопште, може постићи више значајних циљева у лексикографској обради који су узрочно-последично повезани, и то: 1) да се успоставе принципи за идентификацију и рангирање сема у речничкој дефиницији; 2) да се одреди тачан, прецизан избор и број диференцијалних сема (односно типичних, дијагностичких, критеријских обележја) и да се установи њихова хијерархијска уређеност у дефиницији; 3) да се покаже регуларност (мотивисаност) семантичке и афиксалне деривације сваке појединачне лексеме и њихова умреженост на микроплану; 4) да се спроведе системско повезивање лексема у парадигмама, тематским групама, семантичким и концептуалним пољима и покаже њихова умреженост на макроплану; 5) да се утврди оптималан и минималан инвентар метајезичких јединица семантичког описа именичких лексема (лексичких / семантичких примитива, простих и сложенијих) и њихова хијерархијска уређеност по нивоима категоризације; 6) да се одреди њихова улога у категоризацији и класификацији реалија у језичкој слици света српског језика; 7) да се одреди њихова улога у конституисању лексикографског метајезика српске дескриптивне лексикографије и 8) да се упореди инвентар лексичких / семантичких примитива, установљених анализом, са инвентаром универзалних примитива до сада утврђених у когнитивној лингвистици (према WIERZBIĆKA 1996: 73–111); (в. и Goddard, Wierzbicka, према ГЛАТКОВА 2010: 28).

Извори

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, 1–19. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–2014.

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6. Нови Сад (књ. 1–3 и Загреб): Матица српска (књ. 1–3 и Матица хрватска), 1967–1976.

Цитирана лијераџура

- АПРЕСЈАН, Јуриј. „Основания системной лексикографии“. Јуриј Апресян (ур.). *Языковая картина мира и системная лексикография*. Москва: Языки славянских культур (2006): 33–160.
- БАРТМИЊСКИ, Жежи. *Језик – слика – свей*. Београд: SlovoSlavia, 2011.
- ВЕЖБИЦКА, Анна. *Јзык. Култура. Познание*. Москва: Русские словари, 1996.
- ГЛАТКОВА, Анна. *Русская культурная семантика, Эмоции, ценности, жизненные установки*, Москва: Языки славянской культуры, 2010.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (ур.). *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси, колективна монографија*. Београд: Филолошки факултет, 2014.
- РАХИЛИНА, Е. *Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость*, Москва: Русские словари, 2000.
- РИСТИЋ, Стана и Лазич Коњик, Ивана. „Концепт *дома* у српском језику и култури“. Дејан Ајдачић (ур.), *О вредностима у српском језику*, Београд: Алма (2015): 9–38.
- РИСТИЋ, Стана и ЛАЗИЋ КОЊИК, Ивана. „Репрезентативност речника САНУ за етнолингвистичка истраживања: од лексикографске ка когнитивној дефиницији“. Ристић, Стана *et al.* (ур.). *Лексикологија и лексикографија у свейлу савремених љрисџуја*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016, 377–394.
- WIERZBIЦКА, Anna. *Semantics – Primes and Universals*. New York: Oxford University Press, 2006.

Стана С. Ристич, Ивана В. Лазич Коњик, Ненад Б. Иванович

МЕТАЈАЗИК ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЈ ДЕФИНИЦИЈИ
В ДЕСКРИПТИВНОМ СЛОВАРЕ
(НА МАТЕРИАЛЕ СЛОВАРЕЈ СЕРБСКОГО ЈАЗИКА)

Резюме

В работе представлена непрерывная иерархическая упорядоченность первой части дефиниций лексем из тематической группы ‘строительные объекты’ путем анализа вертикальной организации иерархии понятий в лексикографической дефиниции. Показано, что в вертикальном ряду исходят от высшего уровня понятийной категоризации ‘локализатора’ в виде сложных и простых примитивов (место > простор [где], простор > пространство [что-либо, что (безгранично) простирается во все стороны]) и спускаются к более низким гиперонимическим уровням ‘строительные объекты’. Предложенная модель системно связывает значения, причем на микроплане значения внутри полисемной структуры лексемы и на макроплане – значения лексем той же тематической группы / класса, что важно

для дескриптивной лексикографије и для моделировања семантичког описања у електронном речнику савременог српског језика. Такво описано обезбедило би прекрестне лексичке и семантичке везе и тражење, што има значајно значење као за лингвиста, тако и за остале кориснике речника.

Кључеве речи: метаанализ лексикографског дефиниције, лексикографски метаязык, дескриптивна лексикографија, лексичке (семантичке) примитиве, српски језик, моделировање семантичког описања.

Stana S. Ristić, Ivana V. Lazić Konjik, Nenad B. Ivanović

THE METALANGUAGE OF A LEXICOGRAPHIC DEFINITION
IN THE DESCRIPTIVE DICTIONARY
(BASED ON THE DICTIONARIES OF THE SERBIAN LANGUAGE)

Summary

In this paper we present the continuous hierarchical ordering of the first part of the definition of lexemes from the thematic group 'buildings' by analyzing the vertical organization of superordination of concepts in the lexicographical definition. We demonstrate that the vertical sequence mounts from a higher level of conceptual categorization, 'localizer,' in the form of complex and simple primitives (PLACE > SPACE [WHERE], SPACE > EXPANSE [SOMETHING THAT IS (BOUNDLESSLY) SPREADING IN EVERY DIRECTION]) and descends toward a lower hyperonymic level of 'buildings'. The suggested model links meanings systematically, on a micro-level of meaning within the polysemic structure, and on a macrolevel of meanings of lexemes belonging to a thematic group/class, which is significant for the descriptive lexicography and for the modeling of semantic description in the electronic dictionary of the contemporary Serbian language. Such description could facilitate the cross-referencing of lexemes and advanced search, which is essential both for linguists and dictionary users.

Keywords: meta-analysis of lexicographic definition, lexicographic metalanguage, descriptive lexicography, lexical (semantic) primes, Serbian language, modeling of semantic description.